

## SLOVENSKA DIALEKTIČNA METATONIJA

V več govorih zahodnih Goriških Brd se je po redukciji nenaglašanih končnih samoglasnikov podaljšal nekdanj naglašeni predzadnji samoglasnik, spremenila pa se je tudi intonacija (avtor jo imenuje slovensko narečno). Narečno gradivo je iz Šmartna pri Dobrovem.

In several speech variants from the western part of Goriška Brda the reduction of the unstressed vowels in final syllables was followed by a lengthening of the formerly stressed penultimate vowel; this was accompanied also by a change in the intonation pattern (designated by the author as a dialectical one). The dialectical material was collected at Šmartno pri Dobrovem.

Leta 1958 sem v Slavistični reviji XI, str. 109—112, v referatu, namenjenem za moskovski slavistični kongres, podal kratko informacijo o izgubi nominalnih končnic v nekaterih slovenskih primorskih govorih. Svoja izvajanja sem povzel v naslednjih 4 točkah (citat): 1. Za slovenske govore ob srednji Soči je značilna široka izguba nominalnih končnic. 2. Ta pojav je posledica fonetičnih vokalnih redukcij oziroma onemitev. 3. V soslednjem kraškem narečju je ohranjeno starejše stanje, ki nam omogoča vpogled v način in pot propadanja nominalne fleksije ob srednji Soči. 4. Nove intonacije, ki so v Goriških Brdih nastale zaradi onemitve končnic, deloma osvetlujejo vprašanje nastajanja psl. metatonije. Zato bodo poleg slovenistov nedvomno zanimale tudi širši krog slavistov.

Leta 1971 sem imel ponovno priliko, proučevati ta pojav v Šmartnem pri Dobrovem sredi Goriških Brd. To precej veliko briško vas smo prav zaradi obsežne redukcije fleksijskih obrazil in njenih posledic za akcent in intonacijo besed izbrali tudi za eksploracijsko točko OLA, da bi ta pojav bil registriran tudi v dialektološkem delu, namenjenem svetovni slavistični znanosti in teoretični lingvistiki.

Gradivo o tem pojavu, ki sem ga zbral za OLA, je seveda obsežnejše, kot je bilo tisto, iz katerega sem pripravljaj referat za moskovski kongres. Zato bo ta moj kratki referat lahko deloma dopolnil tisto, kar sem napisal o omenjenem glasoslovnem pojavu v nekaterih slovenskih govorih leta 1958.

Najprej moram poudariti, da moje zapisovanje za OLA leta 1971 ni v ničemer demantiralo tistega, kar sem ugotovil leta 1958.

V govorih ob srednji Soči je prišlo do široke izgube nominalnih, deloma pa tudi drugih fleksijskih obrazil, kar je rezultat fonetične redukcije. Do popolne onemitve so bili reducirani končni nenaglašeni *-i* in *-u* ter

refleksa *-a* in *-u* za psl. *-ę* in *-o*. Medtem ko v govorih v dolini in ob levem bregu srednje Soče zaradi tega ni čutiti nobenih posledic (več) za prozodijo (kvantiteto, intonacijo) nekdanjih predzadnjih, sedaj pa zadnjih naglašanih zlogov (vokalov), pa je v srednjem in zahodnem delu Brd nastala tonična in kvantitetna sprememba (metatonija) naglašanih vokalov (zlogov), če so zaradi redukcije končnega izglasnega vokala postali *z a d n j i b e s e d n i n a g l a š e n i* vokali (zlogi).

To področje slovenskih govorov je nekoč, vsekakor pa pred omenjeno popolno onemitvijo nekaterih končnic, odpravilo intonacijske opozicije na dolgih naglašanih vokalih in razvilo dinamični akcent. Ta pojav je značilen tudi za širši sosednji dialektični prostor, saj ga razen v Brdih poznajo tudi po Krasu, Notranjskem, sosednjem Tolminskem in Cerkljanskem, da ne omenim področja drugih rovtarskih govorov, ki so razen horjulskega narečja vsi odpravili stare intonacijske opozicije.

Pred popolno redukcijo končnih kratkih *i*, *u* in refleksov za psl. *ę* in *o*, ki sta se v teh krajih najprej razvila v *a* in *u*, so govori ob srednji Soči imeli samo dinamični akcent, ki je bil po svoji naravi verjetno padajoč. In tak je ostal še do danes na velikem delu tega dialektičnega prostora ob srednji Soči.

V srednjem in zahodnem delu Brd pa se je zaradi popolne redukcije nekaterih končnih nenaglašanih vokalov razvila nova intonacija na sedaj končnih akcentuiranih dolgih vokalih, ki je kvantitetno daljša in intonacijsko drugačna od starega dinamičnega dolgega naglasa.

V naglašanih, sedaj nekončnih zlogih (vokalih) pa popolna redukcija končnih kratkih vokalov ni povzročila te kvantitetno-intonacijske spremembe. Tudi izguba polglasnika iz psl. *ǫ*, *ǖ* v nenaglašanih končnih zaprtih besednih zlogih ni povzročila nobenih dialektičnih kvantitetno-intonacijskih sprememb v besedi.

Zaradi redukcije omenjenih končnih vokalov so se tako glasovno izenačile npr. oblike imenovalnika ednine moških samostalnikov z dajalnikom in mestnikom ednine ter z imenovalnikom in tožilnikom množine. Razlika med prvo obliko, kjer redukcije končnega vokala ni bilo, in drugimi, kjer so se reducirali *-u*, *-i* in *-a < ę*, je torej samo kvantitetno-intonacijska. V gradivu, ki ga navajam, označujem stari dinamični akcent z gravisom (*è*), novega, metatoničnega pa z akutom (*é*): *zà:ȳc* — *zá:ȳc*, *čù:k* — *čú:k*, *bà:k* — *bá:k*, *kjù:č* — *kjú:č*, *vù:k* — *vú:k*, *oblà:k* — *oblá:k*, *hrà:pc* — *hrá:pc* »*vrabec*«, *vrà:n* — *vrá:n*, *mærtù:ȳ* — *mærtú:ȳ* »*metulj*«, *ščù:rk* — *ščú:rk*, *sà:s* — *sá:s* »*seseč*«, *prè:šč* — *pré:šč*, *pà:s* — *pá:s*, *mà:čk* — *má:čk*, *halò:pc* — *haló:pc* »*golob*«, *orà:č* — *orá:č*, *snò:p* — *snó:p*, *člién* — *člién*, *sì:n* — *sí:n*.

Če je bil pred končnim, sedaj reduciranim vokalom zvoneči nezvočnik, je tak ostal tudi po redukciji končnega vokala, medtem ko je sicer zvoneči nezvočnik pred pavzo izgubil zven. Zato se v takih primerih imenovalnik ednine loči od drugih oblik iste besede razen po intonaciji tudi še po končnem konzonantu: *mò:š — mó:ž, jerà:p — jerá:b »jereb«, pù:š — pú:ž »polž«, obà:t — obá:d, medvìet — medviéd, jè:š — jé:ž.*

Ker so nekoč kratki naglašeni vokali v imenovalniku ednine v slovenskem jeziku doživeli določeno stopnjo redukcije in s tem spremembo vokalne barve, kasneje pa še kvantitete, se je k prej omenjenim razlikam med imenovalnikom ednine in drugimi skloni z redukcijo končnice lahko pridružila še razlika v osnovnem vokalu: *ràk > rè:k — rá:k, potplè:t — pot plá:t, brè:t — brá:t, hlè:š — hlá:ž »kozarec«.*

Če se imenovalnik ednine končuje na *-u* < *-l*, se oblike z reducirano končnico končujejo na *-l*: *và:u — vó:l, fàjà:u — fájá:l »gosenica«.*

Če se imenovalnik ednine končuje na *-u* < *-v*, pa imajo oblike z reducirano končnico na koncu *-v*: *čərà:u — čərá:v »črv«, driè:u — driè:v »drevo«.*

Če je bil kratki končni akcent v imenovalniku ednine premaknjen nazaj, pa je razlika med imenovalnikom ednine in drugimi oblikami tudi v mestu akcenta: *čərvič — čərvi:č.*

Pri samostalniki ženskega spola s končnico *-a* se zaradi redukcije končnice loči rodilnik množine na eni strani od rodilnika, dajalnika, mestnika, orodnika ednine in imenovalnika ter tožilnika množine na drugi strani. Tudi tu je razlika med njimi lahko samo v intonaciji, lahko pa je tudi v končnem konzonantu, pri čemer bo v rodilniku množine končni nezvočnik redno nezvoneč: *pù:p — pú:p »dekle«, zvərì:n — zvərí:n, sà:rn — sá:rn, lesì:c — lesí:c, podhà:n — podhá:n, žù:n — žú:n »žolna«, snì:c — sní:c »sinica«, srà:k — srá:k, žà:p — žá:b, rì:p — rí:b, mriè:š — mrié:ž, buskà:lc — buská:lc »kresnica«, mù:ž — mú:ž, kobì:l — kobí:l, krà:u — krá:v, vè:c — vó:c »ovca«, riè:k — rié:k, prasi:c — prási:c, pəsi:c — pási:c, mà:čk — má:čk, kjò:č — kjó:č »koklja«, rà:c — rá:c, čmè:l — čmé:l »čebela«, hò:p — hó:b »goba«, tapò:l — tapó:l »topol«, jà:pk — já:pk, žrù:šk — žrú:šk, kopri:u — kopri:v, luònc — luónc »kopica sena«, trà:u — trá:v, obà:u — obá:v, brà:t — brá:d, à:rk — á:rk »roka«, mətì:k — mətí:k, cièst — ciést, škərtà:c — škərtá:c »krtača«, bərsà:uk — bərsá:uk »brisača«, səruòt — səruót.*

Samostalniki srednjega spola so bili v množini feminizirani, v ednini pa so ostali srednji. Popolna redukcija končnice je zadela zato dajalnik in mestnik ednine ter imenovalnik in tožilnik množine, in v teh je prišlo do dialeksične metatonije. Rodilnik množine se tako po intonaciji, even-

tualno tudi po končnem konzonantu loči tudi od imenovalnika in tožilnika množine ter od dajalnika in mestnika ednine, ki imajo metatoničen akcent: *korì:t — kori:t, sì:t — sí:t, ù:χ — ú:χ »ušesa«, jà:ȳ — já:ȳ, šì:l — ší:l, imà:n — imá:n »ime«, ȳrà:t — ȳrá:t »vrata«, pàrs — párs, pjù:č — pjú:č »pljuča«, kù:ȳ — kuȳl »voz«, hnièst — hniést, plèč — plječ.*

Razen pri samostalniki je do novih metatoničnih akcentov prihajalo tudi v drugih besednih vrstah, skratka povsod tam, kjer so onemeli končni -i, -u ter refleksa za psl. *ę* in *ǫ* v izglasnih odprtih zlogih.

Zato je razumljivo, da se metatonični akcenti pojavljajo v imenovalniku ednine moškega spola določne oblike pridevnikov, v imenovalniku in tožilniku množine moškega in ženskega spola določne in nedoločne oblike pridevnikov, v nekaterih oblikah osebnih in svojilnih zaimkov, v nedoločniku glagolov, v tretji osebi množine sedanjega časa, v drugi osebi ednine velelnika in v množini deležnikov na -l in -t. Končno pa tudi v mnogih nepregibnih besedah, zlasti prislovihih, če so se končevali na enega od vokalov, ki je doživel popolno redukcijo.

Vedno pa je seveda pogoj za metatonijo, da je po onemitvi končnega vokala naglašeni zlog (vokal) zadnji v besedi, če ni, spremembe intonacije ni.

Preden končam, naj za ilustracijo navedem samo po kak primer metatoničnih akcentov pri pridevniki, zaimkih, glagolih in prislovihi: *bohè:t — te bohá:t »bogat«, mlè:t — mn. mlá:d, krà:tk — te krá:tk, nà:ȳ — mn. nó:v, krì:ȳ — te krí:v, sì:ȳ — sí:v, lièȳ — liév, prà:ȳ — prá:v, dà:χ — te dú:h »dolg«, lièp — mn. liép, slà:tk — mn. sló:tk, slà:n — mn. slá:n, sè:t — mn. sí:t »sit«, stè:r — mn. stá:r, rè:t — mn. rá:d »rad«, ò:n — mn. ó:n, začà:ȳ — mn. začá:l »začel«, skri:ȳ — skrí:l, žà:ȳ — žá:l »žel«, ȳzà:ȳ — ȳzá:l »vzel«, brà:ȳ — brá:l, dà:ȳ — dá:l, orà:ȳ — orá:l, nedoločniki zlí:t, tú:č »tolči«, spí:t — delež. spì:t, nedoločnik brá:t — namenilnik brà:t, uzá:t »vzeti«, trá:st »tresti«, usá:st sà »usesti se«, ževiét, siéčt, miét, tiét »hoteti«, žá:t; tretja oseba množine sed. časa: viéȳ »vejo«, čé:ȳ »hočejo«, mé:ȳ »imajo«, jó:ȳ »jejo«; druga oseba velelnika: kú:p, pohlá:d »poglej«, nuȳs »nosi«, bé:r; prislovi: po tó:m, ponó:č, lá:n, pozí:m, poliét, podné:v.*

#### РЕЗЮМЕ

В словенских диалектах является полная редукция некоторых коротких, особенно конечных гласных обыкновенным явлением. Но потеря конечного гласного не вызвала количественных изменений (удлинения) или изменения интонации ударного гласного в некогда препоследнем слоге. В противоположность этому автор обнаружил на территории западных Горшких Брд ряд говоров, в которых вследствие исчезновения некоторых безударных конечных

гласных произошло изменение, которое видно в удлинении некогда ударного последнего гласного и в характерном, очень заметном изменении его интонации. Автор это явление называет словенская диалектная метатония. Реферат написан на основе диалектного материала, собранного в деревне Шмартно возле Доброва в Брдах.